

Türkiye finans kapitalinin dışa açılması¹

Özgür Öztürk

Giriş

Türkiye kapitalizmi kendi tarihinin önemli dönemeçlerinden birinde bulunuyor. Bunun en açık işaretini dış politika alanında ve bir “bölge gücü” olmak için harcanan çabada görmek mümkün. AKP iktidarının sağladığı “istikrar” sayesinde 2000’li yıllarda bir yandan emekçiler üzerindeki baskısını arttıran ve bir yandan da uluslararası sermaye ile bağlarını sağlamlaştıran büyük burjuvazi, son birkaç yıldır, Ortadoğu-Avrasya coğrafyasında etkili bir merkez olma isteği ile harekete geçmiş durumda. Yeni-Osmanlıcı bir vizyon ile yürütülen yeni dış politika, bu haliyle bir “erken doğum” olduğu izlenimini uyandırsa da temelde keyfi ya da hayâli bir yönelim değil. Aksine, kapitalist üretimin Türkiye coğrafyasındaki uzun sürmüş gelişiminin bir sonucu ve yeni ve daha yüksek bir aşamaya işaret ediyor. Her ne kadar arada çok belirgin farklılıklar varsa da ölçek ve önem

¹ *Devrimci Marksizm* dergisi editörlerine yorum ve eleştirileri için çok teşekkür ederim.

açısından 1960 ve 1980 ile kıyaslanabilecek tarihsel bir geçiş uğrağında olduğumuz söylenebilir.

Doğal olarak, olup bitmiş bir olgu değil, çelişkiler içerisinde inşa edilmeye çalışılan ve sık sık ileriye ve geriye doğru salınımlar sergileyen bir **süreç** söz konusu – ve bunun kapsamı salt dış politika alanının epey ötesine uzanıyor. Son dönemde gündeme gelen (ancak, şimdilik gündemden düşmüş gibi görünen) çeşitli açılımlar bu sürecin tamamlayıcı bir parçası. Ayrıca hükümet, TSK, yargı ve medya arasında cereyan eden karmaşık mücadeleleri, her kurumun kendi içindeki iç çatışmaları ve dinin günlük yaşamdaki öneminin giderek artışını birlikte düşündüğümüzde, bir şeylerin alttan alta gerçekten ciddi biçimde değiştiği ve genel bir yeniden yapılanmanın yaşandığı tespitinden kaçınabilmek zor görünüyor.

Kuşkusuz, kapitalist toplumsal ilişkilerin içeriği ya da “özü” herhangi bir değişime uğramış değil. Geçmişte olduğu gibi bugün de emek sömürsü, artı-değer üretimi, eşitsizlikler devam ediyor ve gittikçe derinleşiyor. Dolayısıyla, görünürde bir değişim/dönüşüm varsa bu içeriğe değil de biçime dair olmalı. Bununla birlikte, salt “biçimsel” oldukları kabul edilse bile çok önemli alt üst oluşların yaşandığı da kesin. Marx’ın biraz daha farklı bir bağlamda belirttiği gibi, **bu içeriğin neden bu biçimi aldığını** sormamız gerekir: sorun yalnızca biçimin ardında gizlenen içeriği tespit etmek değil, daha da önemlisi, bu özün neden bu biçime büründüğünü açıklayabilmektir. Türkiye burjuvazisi tarihin bu anında neden aktif bir dış politikaya ve bölge gücü olmaya yönelmiştir? Neden dine sarılmıştır? Ve bu durumun ülke içi sınıf ilişkilerinde yarattığı/yaratacağı sonuçlar nelerdir?

Bu yazıda tüm bu sorulara doğrudan yanıtlar verilmiyor, ancak sürecin maddi altyapısı ve özellikle de sermayenin uluslararası yayılma dinamiği incelenerek bazı önemli ipuçları ortaya koyulmaya çalışılıyor. Yazının çıkış noktası, yaşanan süreci doğru değerlendirebilmek için öncelikle maddi üretim ilişkilerine bakılması gerektiği ve süregiden tartışmalarda eksik olanın tam da bu olduğu fikri.

Son yıllarda hız ve belirginlik kazanan dönüşüm genellikle iki ana eksen üzerinde, liberal-muhafazakâr ve ulusalcı denilebilecek iki ana çerçevede algılanıyor². Siyaset bilimi açısından ilginç bir bileşim oluşturan

2 Liberal-muhafazakâr ve ulusalcı görüşleri örneklemek için belirli bir kaynağa işaret etme gereği duymuyorum. Her iki görüşün de yazılı ve görsel basında ve diğer alanlarda birçok temsilcisi mevcut. Kendi içlerindeki çeşitli ayrışmalar ise bu yazı çerçevesinde önem taşıyor.

liberal-muhafazakâr yoruma göre Türkiye demokratikleşiyor, daha doğru-su normalleşiyor. Demokratikleşme aynı zamanda daha güçlü bir Türkiye yaratıyor. Bilindiği gibi bu yorumda Türkiye’de siyaset üzerindeki devlet vesayetinin artık sona ermekte olduğu öne sürülüyor. Buna göre, dini cemaatleri de içeren “sivil toplum” (= “millet”) devlete karşı yürüttüğü mücadelede belirli bir aşamaya ulaşmıştır ve bu büyük ölçüde AKP sayesinde olmuştur. Demokrasi karşıtı güçlerin, küreselleşen dünya gerçeğine ters düşen içe kapanmacı ya da Avrasyacı perspektiflerinin aksine, milletin iradesinin hakiki temsilcisi olarak AKP’nin aktif, açılımcı ve uzlaşmacı politika tarzı günün gereklerine daha uygundur. Türkiye nihayet, coğrafyasının ve tarihinin kendisine sunduğu olanakları değerlendirerek bir bölge gücüne dönüşmektedir.

Liberal-muhafazakâr görüşlerde demokratikleşme perspektifi vurgulanırken ulusalcı yorum artan gericiliği ve dışa bağımlılığı öne çıkartıyor. Buna göre, Türkiye’de sosyal yapı ve devlet mekanizması tahrip olmuş, ülke dinsel gericiliğin ağına düşmüş, emperyalist dış güçlerle işbirliği içindeki iktidar ülkeyi bölünmenin eşiğine getirmiştir. Bölge gücü olmak bir yana, Türkiye giderek zayıflamakta ve fiilen parçalanmaktadır. Yaşanan süreç demokratikleşmeden ziyade yeni bir “renkli devrim”dir ve perde gerisinde ABD emperyalizmi bulunmaktadır. Bu bağlamda, TÜSİAD gibi güçlerin hükümete çoğu zaman verdikleri destek, kendi kısa vadeli çıkarlarını ön planda tutmalarının bir sonucudur.

Siyaseten birbirine zıt kutuplarda dursalar da bu iki görüşün bazı ortak noktaları mevcut. Öncelikle (sosyalist siyaset üzerinde güçlü etkiler yarattıklarını unutmadan) belirtmek gerekir ki her ikisi de burjuva görüşler. Ayrıca yönetsel açıdan, dönüşümün maddi temelini göz ardı etmekte ve yüzeysel fenomenlere aşırı önem vermekte de ortaklaşıyorlar. Gerek mücadele içindeki toplumsal güçler (liberallere göre darbeciler/demokrasi yanlıları, ulusalcılara göre milli güçler/işbirlikçiler) ve gerekse mücadelenin asıl hedefi (demokrasi/cumhuriyet) salt görünümünden dolayı tarif ediliyor. Bu tarz yüzeysel bir yaklaşım toplumsal sınıfları ve sınıfsal bir perspektifi tamamen dışladığı gibi, yer yer komplo teorileri biçimine bürünebilen basit bir algılamaya da yol açıyor. Oysa Türkiye’de son yıllarda yaşanan dönüşümleri doğru analiz edebilmek için sınıf ilişkilerine ve maddi üretim yapısına odaklanmak gerekiyor.

Vurgulanması gereken ilk ve temel noktalardan biri, Türkiye burjuvazisinin bölge gücü olma niyetinin salt politik inisiyatifine ya da Ahmet

Davutoğlu'nun stratejik becerisine değil, Türkiye finans kapitalinin uluslararası yayılışına dayandığı. Türkiye'de belirli bir büyüklüğe ulaşan sermayelerin son yıllarda gerçekleştirmiş oldukları uluslararası atılımı dikkate almadan yaşanan dönüşümü sağlıklı biçimde değerlendirmek olanaklı değil. Bu nedenle, yazıda Türkiye kökenli finans kapitalin son otuz yılda hız verdiği uluslararası yayılma dinamiği çeşitli boyutları ile ele alınacak. Dönüşümün maddi temelini ve sınıfsal içeriğini anlayabilmek için böyle bir analiz mutlaka gerekiyor.

“Finans kapital” kavramı bu yazıda Rudolf Hilferding'in orijinal formülasyonuna yakın bir anlamda kullanılıyor. Avusturyalı Marksist kuramcı Hilferding, bundan yüz yıl önce ortaya koyduğu yapıtında finans kapitali banka sermayesi ile sanayi sermayesinin (ticari sermayeyi de içerecek biçimde) birleşmesi olarak tanımlamış ve bu birleşme içinde banka sermayesinin öncülüğüne ve egemenliğine özel bir vurgu yapmıştı³. Kapitalist tekellerin oluşumunu anlatan finans kapital kavramı, bu metin boyunca, bankalara yapılan özel vurgu bir yana bırakılarak, Türkiye'deki büyük sermaye gruplarını (“holdingleri”) tanımlamak üzere kullanılacak. Ancak, “Türkiye finans kapitali” dediğimizde bunun homojen bir bütünlük oluşturmadığını ve son yıllarda giderek belirginleşen biçimde kendi içinde iki kampa ayırılmış olduğunu da belirtmek gerekiyor. Ağırlıklı olarak TÜSİAD içinde yer alan “Batıcı” kanat ile MÜSİAD ve TUSKON gibi alternatif kanalları tercih eden “İslamcı” kanat arasındaki mücadeleler, hiç kuşkusuz ki son yıllarda yaşanan dönüşümün en önemli boyutlarından birini oluşturuyor. Bununla birlikte, yazıda finans kapitalin iç çelişkileri üzerinde durulmayacak ve daha ziyade uluslararası yayılma süreci incelenecek⁴.

Türkiye kapitalizminin dönüşümü üzerinde etkili olan bir faktör de dünya kapitalizminin son üç yıldır içinde debelendiği büyük finansal kriz. Türkiye, bütün olarak, krizin sonuçlarını ağır biçimde yaşayan ülkelerden biri. İhracata yönelik üretim nedeniyle dış pazarlara olan bağımlılık, krizle birlikte Türkiye'de üretimin durmasına, sanayinin çökmesine yol açtı.

3 Hilferding'in kitabının Türkçe çevirisi ne yazık ki eksiktir: *Finans Kapital*, Çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge Yayınları, 1995. İngilizce çeviri için bkz. Rudolf Hilferding, *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*, London: Routledge & Kegan Paul, 1981. Finans kapital kavramı konusunda bkz. Özgür Öztürk, “100. Yılında *Das Finanzkapital*”, *Devrimci Marksizm*, No. 12, 2011.

4 Finans kapitalin iç çelişkileri konusunda *Devrimci Marksizm* dergisinin daha önceki sayılarında yer alan şu iki çalışmaya bkz. Ahmet Öncü, “Türkiye'de Finans Kapitalin İktidar Yapısı ve Çelişkileri Üzerine Notlar”, No. 6-7, 2008; Kurtar Tanyılmaz, “Burjuvazinin İç Çatışmasının Sınıfsal Temelleri”, No. 12, 2011.

Bununla birlikte, burjuvazinin bir kesimi ve özellikle de bankaları elinde tutan büyük burjuvazi bizzat kriz nedeniyle bazı “fırsatlar” yakaladı. Bu bir yandan emekçiler üzerindeki baskının kriz bahanesiyle arttırılması, bir yandan da zora düşen işletmelerin ve krizde değeri düşen finansal varlıkların (krize yüksek likidite ile giren sermayeler tarafından) ucuza satın alınması biçiminde ortaya çıktı. Üstelik, zora düşen işletmelerin el değıştirmesi yalnızca ülke içi ile sınırlı kalmadı. Türkiye finans kapitalinin bir parçası artık dünya genelinde “küresel oyuncu” olarak hareket edebilecek ölçüğe ulaşmış bulunuyor. Daha kısa olmakla birlikte, aşağıda bu konuya da değinilecek, sermayenin uluslararası yayılma dinamiğinin kriz ortamında nasıl biçimlendiği örneklerle açıklanmaya çalışılacak.

1980 dönüşümü

Türkiye kapitalizminin “dışa açılma” macerasını incelemek için en uygun başlangıç noktası hiç kuşkusuz 1980 yılı. Bu tarihte, Türkiye’de 20-25 yıldır iç pazara dönük olarak gelişimini sürdürmekte olan kapitalist sanayi üretimi artık kendi nesnel sınırlarına ulaşmış ve büyük bir krize girmiş durumdaydı. Söz konusu olan, salt ekonomi ile sınırlı kalmayan ve siyasal ve toplumsal yaşamın hemen her yönünü kuşatan genel bir sistem kriziydi. Ve bu büyük kriz, kapitalist üretime özgü belirli çelişkilerden kaynaklanmıştı.

Her şeyden önce, 1950’li yıllardan itibaren iç pazara dönük olarak gelişen kapitalist sanayi aynı zamanda işçi sınıfının gelişimini de beraberinde getirmiş ve işçi sınıfı, Türkiye tarihinde belki de ilk kez, başat bir toplumsal güç halini almıştı. Yeni kurulan sanayi tesislerinde kitle halinde bir arada çalışan işçiler hızla örgütlenmiş, kendi sendikalarını oluşturmuş, sosyalist hareketle çeşitli bağlantılar kurmuştu. DİSK’in kuruluşunu (1967) izleyen dönemde – belirli fasıllara rağmen – giderek şiddetlenen işçi sınıfı militanlığı, zamanla sermayenin genişleyen ölçekte yeniden üretiminin önünde ciddi bir engele dönüşmüştü. Vehbi Koç’un 1973-80 arası yılları “kâbus” olarak nitelendirmesi nedensiz değildi.

Öte yandan, bizzat iç pazara dönük üretimin kendi mantığından ileri gelen başka sorunlar da mevcuttu. Kriz bir “döviz krizi” biçiminde ortaya çıkmıştı, zira üretim sistemi başta petrol olmak üzere hammadde ve diğer üretim araçlarının (ara malı ve yatırım mallarının) ithalatına dayanmaktaydı. Bu nedenle, sanayi üretimi arttıkça ithalat gereği de artmış ancak

ithalat için gereken dövizin sağlanacağı başlıca kaynak olan ihracatta eş düzeyde artış sağlanamamıştı. Sistem yurtdışından alınan teknolojiye yani makinelere ve diğer üretim araçlarına bağımlıydı, bu teknolojiyi almak için gereken döviz ise ihracat yoluyla yeterli miktarda sağlanamıyordu. Zira ihracat, ağırlıklı olarak, birincil mallarla (tarım ürünleri ve hammaddelele) ve bazı basit tüketim mallarıyla sınırlıydı. Sanayi üretimi artıyor, sanayi ürünü ihracatı yerinde sayıyordu. Bu başarısızlığın nedeni ise temel olarak iç pazar için kurulan işletmelerin ölçeklerinin dünya standartlarına göre küçük olmasıydı⁵. Türkiye imalat sanayii, uluslararası pazarda fazla rekabet şansı bulunmayan görece pahalı ve kalitesiz ürünler üretmekteydi. Aslında sistem 1970’li yılların başlarından itibaren sürekli olarak döviz sıkıntısı ile karşılaşmış olmasına rağmen, bir yandan yurtdışında çalışan işçilerin ülkeye gönderdiği dövizlerin hızla artması ve bir yandan da dış borçlanma yoluyla kriz bir süre için ertelenebilmişti. Bununla birlikte, 1970’lerin son yıllarında şiddetli biçimde patlak verdi.

Bu süreçte dünya kapitalizminin 1970’lerdeki büyük krizi de etkili olmuş, özellikle petrol fiyatlarındaki hızlı artış Türkiye’nin dış borç yükünü ağırlaştırmıştı. Öte yandan, aynı süreç, hem petrol ihracatçısı Arap ülkelerinin elinde biriken petro-dolarların ABD ve Avrupa finans kurumlarında toplanmasını, hem de üretim alanında kârlılığı azalan sermayelerin finansal alana yönelmesini beraberinde getirmiş, sonuç olarak Türkiye gibi ülkelerin dış kredi bulma olanakları bir süre için genişlemişti. Ancak, Türkiye’nin döviz kazandırmayan üretim yapısı, alınan kredilerin geri ödenmesinde sorunlar yaratmaktaydı. Başta Meksika olmak üzere çok sayıda Üçüncü Dünya ülkesinin 1982 yılında içine düştüğü borç krizi, Türkiye’yi 1970’lerin sonlarında yakalamıştı⁶.

1970’li yılların ikinci yarısının hızla derinleşen kriz ortamında Türkiye’nin hâkim sınıf kesimleri şu ikilemele karşılaştılar: ya iç pazara dönük birikim daha da yoğun biçimde (örneğin ülke içinde yatırım malı üretimine geçerek) sürdürülmeye çalışılacak; ya da döviz sorununu çözmek ve uluslararası sermaye ile farklı ve daha ileri düzeyde bir bütünleşme

5 Uğur Eser, *Türkiye’de Sanayileşme*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1993, s. 65.

6 Bkz. Neşecan Balkan, *Kapitalizm ve Borç Krizi*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1994; Melda Yaman Öztürk, *Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2008.

sağlamak için “ihracata dönük” model benimsenecekti⁷. Burjuvazi açısından her iki seçenek de belirli riskler ve aynı zamanda vaatler içermekteydi. Birkaç yıl süren belirsizliğin ardından, 1978’in ikinci yarısında büyük burjuvazinin tercihi “dışa açılma” yönünde netlik kazandı. Bu tercihte dünya kapitalizminin 1970’lerde içine düştüğü kriz nedeniyle uluslararası sermaye hareketliliğini serbestleştirmek için tedbirler almaya başlaması da etkili olmuş, 1970’lerin sonlarında IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla Türkiye’deki hükümetlere çeşitli baskılar uygulanmıştı. İç ve dış faktörlerin kesiştiği bu noktada, 24 Ocak Kararları ile ilan edilen dışa açılma projesi 12 Eylül darbesi ile uygulamaya konuldu.

Bu yazı kapsamında 1980 dönüşümünün çeşitli boyutları üzerinde (24 Ocak Kararları’nın ayrıntıları gibi) fazla durmak gerekli değil, ama bir noktanın mutlaka vurgulanması gerekiyor: dönüşümün ardındaki asıl sınıfsal güç, içe yönelik birikim dönemi boyunca tekelci iktidarını kuran ve uluslararası bağlantılarını oluşturan büyük sermaye kesimiydi. Bu kesim asıl olarak TÜSİAD çevresinde bir araya gelen büyük holdingleri içermekteydi.

Finans kapital egemenliği

Türkiye’de tekelci büyük burjuvazinin (finans kapitalin) egemenliği ne zaman belirginlik kazanmıştır diye sorulsa, yanıt hiç duraksamadan “TÜSİAD kurulduğunda” diye verilebilir. 12 Mart 1971 muhtırasından yalnızca birkaç hafta sonra faaliyete geçen bu dernek, o tarihten bu yana Türkiye’de toplumsal değişimin en önemli aktörlerinden biri olagelmiştir.

12 Mart dönemi, daha doğrusu 1970 civarı (1968-73 arası) yıllar, TÜSİAD’ın kuruluşunun yanı sıra bir yandan da Türkiye’de büyük sermaye kesiminin hızla “holdingleştiği” bir zaman dilimiydi⁸. Egemenliğini 1970 yılı civarında netleştiren Türkiye finans kapitali, aynı zamanda “hol-

7 Aslında bu iki seçenek birbirini zorunlu olarak dışlıyor değildi. Ancak, ödemeler dengesi sorunlarının artık sürdürülemez olduğu bir noktada, TÜSİAD’ın 1978 yılındaki ABD ziyaretinde yapılan “telkinlerin” de muhtemel etkisiyle, büyük sermaye kesimleri strateji değişikliğini zorunlu görmeye başladılar. Bkz. Galip L. Yalman, *Transition to Neoliberalism: The Case of Turkey in the 1980s*, İstanbul Bilgi University Press, 2009, s. 240-2.

8 12 Mart dönemi ve bu dönemin “holdingleşme hareketi” konusunda bkz. Ahmet Aker, *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme*, İstanbul: Sander Yayınları, 1975; Alâattin Büyükkaya ve Alâattin Alak, *Holdingleşme ve Türkiye’de Holdingleşme Hareketi*, İstanbul: Umur Yayınları, 1975; Ahmet Cumhur Aytulun, *Türkiye Ekonomisine Yön Veren Holdingler*, Ankara: Tüm İktisatçılar Birliği Yayınları, 1977.

ding” tarzı organizasyonu da tercih etmişti. Finans kapitalin ana örgütü olan TÜSİAD’ın kuruluşu ve TÜSİAD çatısı altında birleşen holdinglerin oluşumu, Türkiye’de kapitalizmin belirli bir gelişme düzeyine ulaşmış olmasının sonucuydu. Zira 1950’lerin ikinci yarısından itibaren belirginleşen ve 1960’lı yıllarda planlı bir biçim kazanan iç pazara dönük kapitalist sanayi üretimi bu dönemde faaliyete geçen sanayi işletmelerinin kısa sürede satış-pazarlama teşkilatlarını oluşturarak tekel haline gelmelerine yol açmış, 1960’ların sonlarında Türkiye’de birçok sektörde tekelleşen firmalar rahatlıkla aşırı kârlar elde ediyorlardı. Ancak, bu aşırı kârları, iç pazarın darlığı nedeniyle, genellikle aynı sektöre değil, yeni ve henüz el atılmamış sektörlerle aktarıyorlardı. Böylece 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde birçok farklı sektörde faaliyetler yürüten büyük sermaye grupları ortaya çıktı ve bunlar kolektif olarak hemen tüm sektörlerle giriş yapmış oldular. Bu tarz gruplar, 1963 yılında holdingleşen Koç grubunu izleyerek 1960’ların sonları ile 1970’lerin başları arasındaki birkaç yıl içinde hızla “holding” şirketlerini kurdular. Holding biçimi, birçok farklı sektöre dağılan yatırımları bir merkezden yönetebilmeyi sağlamaktaydı. Aynı zamanda, bir gruba ait farklı şirketler arasında sermaye ilişkileri kuruluyor ve böylece bir “iç sermaye piyasası” da oluşturuluyordu. Şirketler arasında karşılıklı hisse paylaşımı, yine karşılıklı ticari krediler, transfer fiyatlaması (piyasa fiyatından farklı fiyat uygulaması) gibi yöntemler sayesinde sermaye grup içinde bir noktadan diğerine kaydırılabilmekteydi. Sonuç, holdinglerin sermayeyi etkin biçimde kullanarak “özel” sektörün tüm belli başlı alanlarında hâkimiyet kurmaları oldu. Otomotiv, dayanıklı tüketim malları, kimya-plastik, inşaat, gıda, tekstil gibi sektörlerin tümünde tekellerin egemenliği söz konusuydu.

Ancak, yalnızca sanayi üretimi ve buna bağlı olarak ticaret değil, Türkiye’de yaygın olan “holding bankacılığı” sayesinde bankacılık ve genel olarak finans sektörleri de holdinglerin denetimine girmiş durumdaydı¹⁰. Dolayısıyla, ülkedeki para-sermaye kaynakları, sanayi, iç ve dış ticaret gibi ekonomik alanlar finans kapitalin hâkimiyetinde birleştirilmişti. Birkaç büyük sermaye çok sayıda küçük sermayeyi yönetir ve yönlendirir.

9 Örneğin 1969 yılında, yaygın olarak tüketilen 251 maddenin 236’sında toplam üretimin yarısından fazlası en çok üç firma tarafından gerçekleştirilmekteydi. Orhan Silier, “Genel Olarak ve Türkiye Sanayiinde Yoğunlaşma, Toplulaşma, Tekelleşme”, 1976 *Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde, Ankara: MMO, 1977.

10 Bkz. Öztin Akgüç, *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987.

dirir konuma geldi. Böyle bir ortamda finans kapital, Odalar Birliği'nde örgütlü olan küçük ve orta boy sermayelerden ayrılarak kendi örgütü olan TÜSİAD'ı kurdu.

Koç, Sabancı, İş Bankası, Eczacıbaşı gibi büyük gruplar, özellikle 1970'li yıllarda yavaş yavaş yurtdışı pazarlara yönelmeye de başlamışlardı. Ancak, bu dönemde ihracat yetenekleri hayli sınırlıydı. İç pazarda korunaklı bir ortamda rahatça satabildikleri kalitesiz ve pahalı ürünleri uluslararası pazarlarda satmaları pek olanaklı değildi. Kısmen devletin desteklemesi ile 1970'lerde belli ölçüde ihracat yapmış olsalar da bu konudaki asıl atılımı 1980 sonrasında gerçekleştireceklerdi.

Türkiye finans kapitalinin 1970'li yıllarda yurtdışına açılmaya başlamasının diğer önemli ayağını inşaat işleri oluşturdu. 1971 yılından itibaren özellikle Arap ülkelerinde inşaat işleri yapan büyük taahhüt firmaları, uluslararası pazara en erken açılan sermaye gruplarıydı¹¹. STFA, Enka, Tekfen gibi gruplar, taahhüt sektöründe kazandıkları bu uluslararası deneyimi 1980'li yıllarda ticari alana da yönlendirerek birçok ülkede dış ticaret firmaları oluşturdular.

Dışa açılma süreci

1980 sonrası dışa açılma süreci, Türkiye kapitalizminin dünya kapitalist sistemi ile daha ileri ölçüde bütünleşmesi anlamına gelmiştir. Söz konusu bütünleşmenin önemli bir boyutunu ülke içinde yabancı sermaye yatırımlarının artışı oluşturmuş; ancak, aynı zamanda, Türkiye kökenli finans kapitalin çeşitli yollarla yurtdışı pazarlara açılması da önem taşımıştır.

Genel kural olarak, sermayenin uluslararasılaşması farklı sermaye devrelerinin uluslararası hareketindeki eşitsizlikle karakterize olur. Marx, bu farklı devreleri meta-sermaye devresi, para-sermaye devresi ve üretken sermaye devresi olarak tanımlamıştır¹². Belirli bir durumda, uluslararasılaşmanın ilk olarak meta-sermaye devresinde başlaması beklenir, zira ticaret farklı toplumlar arasındaki en temel ekonomik etkileşim yoludur. Bununla birlikte, ticaretin artması ister istemez para-sermaye hareketlerini

11 Perihan Çakıroğlu, "Köprü ve Limanlar Öksüz Kaldı", *Milliyet*, 01.09.1998.

12 Karl Marx, *Kapital*, Cilt 2, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları, 1992, s.54. Ancak Marx bu tahlili dünya pazarına genişletmemiştir. Bu yöndeki önemli bir çalışma, Fransız iktisatçı Christian Palloix'ya aittir: "The Self-Expansion of Capital on a World Scale", *Review of Radical Political Economy*, 1977, 2-2, s. 1-28.

de tetikleyecektir. Belirli dönemlerde, örnek olarak 1990'lı yılların finansal genişlemesindeki gibi "likidite bolluğu" ortamlarında finansal akımlar kısa sürede muazzam bir ölçüğe ulaşabilir. Ancak, gerek meta-sermaye gerekse para-sermaye hareketleri tanım olarak sermayenin **dolaşım** evresi ile sınırlıdır, bu nedenle ancak eksik bir uluslararasılaşma sürecine karşılık gelirler. Sermayenin tüm devreleri ile uluslararasılaşması yalnızca üretken sermayenin uluslararası hareketi ile gerçeklik kazanır.

Üretken sermayenin (ya da artı-değer üreten sermayenin) uluslararası hareketi, ana akım iktisadın Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) kavramına denk düşmez. Zira DYY kapsamı içine diyelim ki bankaların yabancı sermaye tarafından satın alınışı da girer. Oysa, banka bir üretken sermaye biçimi değildir. Bununla birlikte, pratik amaçlar açısından ve bunun yalnızca bir *gösterge* olduğunu unutmadan, bu yazının sınırları içinde, üretken sermaye hareketlerini DYY istatistikleri üzerinden incelemek olanaklıdır (aşağıda yapılacağı gibi). Önemli olan, farklı sermaye devrelerinin uluslararası hareketindeki niteliksel farklılıklardır. Bir ülkede fabrika kurmak ya da işletmek, o ülke ile mal ticareti yapmaktan ya da kredi vb. türde finansal ilişkilere girmekten farklıdır. Bir başka ülkede üretken sermaye yatırımı yapıldığında, yatırımı yapan sermaye o ülke **içinde** sosyal bir güç haline gelir. Buna bağlı olarak, iki ayrı toplum arasındaki ilişkiler sıçramalı bir ivme kazanır. Ayrıca, sınır-ötesi bir nitelik taşıyan üretken sermaye hareketi, meta-sermaye ve para-sermaye hareketlerine de yeni bir atılım verir, zira bu harekete kural olarak her zaman ticaret ve kredi ilişkileri de eşlik eder. Böylece sermaye tüm devrelerini uluslararası bir düzleme taşımış olur. Bu noktada, uluslararasılaşan sermayenin ulusal kökenini geride bırakmadığını ve daha ziyade faaliyetlerini dünya genelinde ve uluslararası bir mekânda organize etme yeteneği kazanmış olduğunu vurgulamak gerekir.

Sonuç olarak, sermayenin uluslararası hareketi belirli bir mantığa dayanmaktadır. Türkiye kökenli sermayenin 1980 sonrası dönemde uluslararası pazarlara açılması da belirgin bir mantığa göre gerçekleşmiş ve evreler halinde ilerlemiştir. Bu elbette kusursuz olarak işleyen bir planın uygulamaya konduğu anlamına gelmez. Kuşkusuz plan ya da planlar vardı, ancak burada kastedilen, daha ziyade, sermaye ilişkilerinin mantığının kendisini süreç içinde ortaya koymuş olmasıdır. Türkiye kapitalizminin dışı açılması ya da bir diğer deyişle uluslararası sermaye ile daha ileri ölçüde bütünleşmesi, 1980 yılından günümüze kadar başlıca üç evreden

geçmiştir denilebilir¹³:

1) 1980-1989 arası birinci evrede meta-sermaye devresinin uluslararası hareketi baskındır ve Türkiye kökenli sermaye, uluslararası piyasalarla bütünleşmesini dış ticaret aracılığıyla hızlandırmıştır. Bu evrede diğer sermaye devreleri ve özellikle para-sermaye devresi öncelikle ticari ilişkilere eşlik edecek biçimde genişlemiştir.

2) 1990-2001 arasını içeren ikinci evre, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi (1989) ve TL'nin konvertibl hale getirilmesi (1990) ile başlamıştır. Bu ikinci evrede para-sermaye devresindeki uluslararası akımlar çok etkilidir. Buradaki temel mekanizmayı ise Türkiye'de yerleşik bankaların uluslararası piyasalardan (düşük faizle) aldıkları kredileri devlete (yüksek faizle) iç borç olarak aktarmaları oluşturmuştur. Finansal mekanizmalar üzerinden artı-değer paylaşımının ön plana çıktığı bu dönemde, Türkiye finans kapitali uluslararası düzleme yavaş yavaş üretken sermaye devresi üzerinden de eklemlemeye başlamıştır. Özellikle SSCB'nin dağılmasını takiben, Türkiye kökenli büyük sermaye, genellikle yabancı ortaklarıyla birlikte Rusya "pazarına" hızlı bir giriş yapmıştır.

3) İlk iki evrede bütünleşme süreci genelde **dolaşım alanı** üzerinden ilerlemişken, 2002-2008 arasındaki üçüncü evrede üretken sermaye devresinde belirgin bir genişleme görülür. Üretken sermayenin uluslararası hareketi meta-sermaye ve para-sermaye hareketlerine de yeni bir hız vermiş, böylece Türkiye finans kapitali tüm sermaye devrelerini uluslararası düzleme taşımış ve uluslararası mekânda hareket etme yeteneği kazanmıştır.

Belirtilmesi gereken önemli bir nokta, uluslararası pazarlara ve dolayısıyla rekabete açılan finans kapitalin denetimi dışında kalan bir alana çıktığı, bu nedenle devletin sürekli olarak çeşitli desteklerle sermayenin arkasında durduğudur¹⁴. Süreç içindeki farklı evrelerde devletin verdiği destek de farklı biçimlere bürünmüştür. Ayrıca söz konusu destek kural olarak seçici bir nitelik taşımış ve sermaye gruplarının kendi aralarındaki güç ilişkilerine bağlı olarak bazı gruplar devlet desteğine erişimde güçlük yaşar ve hatta tasfiye olurken, bazı gruplar süreçten daha da güçlenerek

13 Bu dönemleştirme için bkz. Derya Gültekin-Karakaş ve Fuat Ercan, "Türkiye'de Uluslararasılaşma Sürecindeki Sermayenin Üretken ve Para Sermaye Arasındaki Zaman Yönelimli Stratejik Tercihi", *İktisat, İşletme ve Finans*, 2008, 23 (262), s. 35-55.

14 Fuat Ercan, "Sermaye Birikiminin Çelişkili Sürekliliği: Türkiye'nin Küresel Kapitalizmle Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bir Bakış", Neşecan Balkan ve Sungur Savran (Haz.), *2000'li Yıllarda Türkiye, Cilt 2 : Neoliberalizmin Tahribatı, Türkiye'de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*, İstanbul: Metis Yayınları, 2004 içinde, s. 11.

çıkabilmiştir. Devletin uluslararası rekabete giren finans kapitale sağladığı artçı destek, ana hatları ile, birinci evrede (1980-89) ihracat teşvikleri biçiminde, ikinci evrede (1990-2001) bankacılık kesimine ödenen yüksek iç borç faizleri biçiminde, üçüncü evrede (2002-2008) ise çoğu düpedüz ‘peşkeş’ niteliği taşıyan büyük ölçekli özelleştirmeler biçiminde gerçekleşmiştir.

1980’li yıllar

Dışa açılmanın birinci evresini oluşturan 1980’li yıllarda Türkiye finans kapitali dünya kapitalizmi ile bütünleşmesini esas olarak ticari faaliyet aracılığıyla ilerletti. Buna bağlı olarak dış ticaret hacmi (ithalat + ihracat) arttı ve 1970’lerde yüzde 10’lar seviyesinde olan dış ticaretin Gayrisafi Milli Hasıla’ya oranı 1980’lerin ikinci yarısında yüzde 25-30’a yükseldi¹⁵. Bu dönemde Türkiye’nin büyük burjuvazisi, ağırlıklı olarak Avrupa pazarlarına ve İran-İrak savaşının sağladığı ticari “fırsatlardan” faydalanmak amacıyla Ortadoğu ülkelerine açılmaya çalıştı.

Giderek genişleyen dış ticaret alanı başlangıçtan itibaren tekelci finans kapitalin denetimi altındaydı. Bu dönemde uygulamaya giren “Dış Ticaret Sermaye Şirketleri” (DTSS) modeli ile dış ticaret az sayıda sermaye grubunun elinde merkezleşmişti¹⁶. DTSS modelinde belirli bir miktarın üzerinde ihracat yapan ve bu ihracatın belirli bir kısmı sanayi ürünlerinden oluşan firmalara DTSS statüsü veriliyor, bunlar ilave teşviklere ve Doğu Bloku ülkeleri ile ticarete tekel ayrıcalığına kavuşuyorlardı. Ama belirlenen ölçütler yalnızca büyük sermaye gruplarına bağlı dış ticaret şirketlerince karşılanabildiğinden, Türkiye’nin dış ticaretinin büyük bir kısmı aslında 50 kadar DTSS tarafından gerçekleştirilmekteydi. Bu dönemde Ram Dış Ticaret (Koç Grubu), Enka Pazarlama, Tekfen Pazarlama gibi şirketler kendi grup firmalarının mallarının yanı sıra irili ufaklı yüzlerce firmanın üretimini ihraç etmeye başladılar. İhracat hızla artarken bileşimi de değişti ve sanayi ürünleri kısa sürede birincil ihracat kalemi haline geldi. Her şey yolunda gibi görünüyordu: Türkiye sanayi ürünü ihraç ediyor, üstelik bu ihracatın hacmi her geçen gün artıyordu. Ancak, Özal döneminin bu ihra-

15 Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 1923-2008*, <http://www.tuik.gov.tr>, 2009, s. 478 (eski seri).

16 Dış Ticaret Sermaye Şirketleri hakkında bkz. Gülgün Erkan, *Dünya’da ve Türkiye’de Dış Ticaret Sermaye Şirketleri*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, 1994.

cat hamlesinin bazı zaafı da mevcuttu.

İhracatı arttıran temel faktör, ihracat gelirini ne olursa olsun yükseltmeyi amaçlayan teşvik sistemi idi. Bu abartılı sistemde, 1980’li yıllar boyunca şirketler kesimi tarafından ödenen kurumlar vergisi, ihracatçı imalat sanayii kesimine aktarılan teşvik tutarının altında kalmıştı¹⁷. Ayrıca, teşviklerin aşırı yüksek tutulması sonucunda “hayali ihracat” da yaygınlık kazanmıştı. Kısacası ihracattaki artışın önemli bir bölümü düpedüz yalandan ibaretti.

İkincisi, 1980 sonrasında yürürlüğe giren yüksek faiz ve “sıkı para” politikası sanayi işletmelerini yeni yatırımlardan alıkoymuş, ihracat artışına kapasite artışı eşlik etmemiş, daha ziyade 1970’lerin sonlarının bunalım ortamında atıl durumda kalan imalat sanayi kapasitesi devreye girmişti. Bir başka deyişle, uluslararası pazarlarda rekabet edebilmek için gereken büyük ölçekli ve ileri teknoloji yatırımlar gerçekleşmemişti. 1980 sonrası yıllarda imalat sanayii yatırımları giderek azalacak, buna karşılık hizmet sektörü yatırımları artacaktı. Böyle bir ortamda ihracat ancak teşviklerle sürdürülebilmiş ve 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde belirgin biçimde tıkanmıştı. GATT hükümleri dolayısıyla ihracat teşviklerinin sınırlandırılması da “ihracat hamlesi” balonunu söndüren ek bir faktör olmuştu.

Türkiye finans kapitalinin dışa açılma sürecinin birinci evresini iki “fotoğraf” üzerinden, seçilmiş 15 büyük sermaye grubunun 1980 ve 1990 yıllarındaki yurtdışı şirketlerinin sayısını, şirketlerin faaliyet konularını ve kuruldukları bölgeleri birlikte gösteren Tablo 1’den izlemeye çalışalım¹⁸. Buna göre, günümüz Türkiye’sindeki en büyük sermaye gruplarından birçoğunun 1980 yılında yurtdışında ciddi bir faaliyetinin olmadığı söylenebilir. Bu tarihte, yurtdışında kurulmuş olan toplam 24 şirketin büyük kısmı (15 adedi) ticaretle, bir kısmı da (5 adet) finans sektöründe yer almaktaydı. Şirketlerin üçte ikisi Avrupa’da, dörtte biri Amerika kıtasındaydı. 24 şirketin yalnızca 2 tanesi imalat sanayindeydi ve bunlardan biri Enka’nın (bazı inşaat işleri yaptığı) Suudi Arabistan’da Suudi ortaklığıyla kurmuş olduğu bir boru imalat şirketi, diğeri ise İş Bankası’nın Kıbrıs’ta kurduğu bir şarap

17 Bkz. Ahmet Haşim Köse ve Erinc Yeldan, “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997”, *Toplum ve Bilim*, 77, 45-67, 1998, s. 51.

18 Tablo 1 ve 2 şu çalışmadaki verilerden hareketle hazırlanmıştır: Özgür Öztürk, *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları: Finans Kapitalin Oluşumu ve Gelişimi*, İstanbul: SAV Yayınları, 2010. Seçilen gruplar Koç, Sabancı, Oyak, Doğan, Çukurova, İş Bankası, Ülker, Eczacıbaşı, Doğuş, Enka, Tekfen, Zorlu, Anadolu, Borusan ve Çalık gruplarıdır. Grupların seçiminde yurtdışı faaliyetleri daha fazla olanlara öncelik verilmiştir. Tablolarda Kıbrıs Doğu Avrupa bölgesi içinde gösterilmiş, Amerika kıtası da tek bölge (ABD ve Latin Amerika) olarak alınmıştır.

fabrikasıydı. Bir başka deyişle, Türkiye'nin en büyük sermayeleri henüz üretimi yurtdışına taşıyabilecek ölçüğe ulaşmamışlardı.

Tablo 1 : Seçilmiş 15 sermaye grubunun yurtdışı şirketleri (1980 ve 1990)

Bölge/Kıta	Faaliyet Türü (1980 Yılı)							Faaliyet Türü (1990 Yılı)						
	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Diğer	Toplam	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Diğer	Toplam
Batı Avrupa	7			3			10	29	2	4	8			44
Orta ve Doğu Avrupa	2	1		2		1	6	2	1				1	4
Ortadoğu		1			1		2					1		4
ABD - Latin Amerika	6						6	8		1				10
Asya							0	1			1			2
Afrika							0	1						1
TOPLAM	15	2	0	5	1	1	24	41	3	5	9	3	4	65

1990 yılına gelindiğinde yurtdışı şirketlerin sayısı 65'e yükselmişti, ancak bunların içinde ticaretin (41 adet) ve Avrupa kıtasının ağırlığı devam etmekteydi. Ticari faaliyet ölçüğünde olmasa da finans kurumlarının (bankalar dahil) sayısında da bir sıçrama vardı. Yurtdışında imalat faaliyeti ise hemen hemen 1980 yılı düzeyindeydi. Dolayısıyla, 1980'lerde yurtdışında yürütülen faaliyetler ağırlıklı olarak ticaretle ve kısmen de finansla sınırlı kalmıştır denilebilir.

Dışa açılmanın ilk evresini oluşturan 1980'li yıllarda, Türkiye'nin büyük sermaye grupları uluslararası finansal faaliyetlerini sınırlı bir ölçekte de olsa arttırdılar. Bir yandan, yurtiçinde yabancı ortaklı yeni bankalar kurdular¹⁹. Bunların yanı sıra yurtdışında Sabancı İngiltere'de, Çukurova Grubu Almanya'da banka kuran gruplardı. Yine Sabancı, Çukurova, Enka, Doğuş, Tekfen ve Eczacıbaşı grupları yurtdışında banka dışı finans şirketlerini faaliyete geçirdiler. Böylece, Türkiye finans kapitali uluslararası finans sistemi ile bağlantılarını sıkılaştırmış oldu. Aynı dönemde ülke içinde finansal sistem belirli ölçüde liberalize edilmiş, yabancı bankaların Türkiye'de şube açmaları kolaylaştırılmış, yerli bankalara yurtdışından borçlanma serbestisi tanınmıştı. Bununla birlikte sermaye hareketleri üzerindeki denetimler henüz sürmekteydi. Söz konusu denetimler 1989 yılında 32 sayılı Kararname ile kaldırılacak, böylece Türkiye'nin büyük sermayesi uluslararası finans sistemi ile eskiye göre daha ileri düzeyde bütünleşecekti.

19 Örnek olarak, Sabancı Fransız ve Alman ortaklarıyla BNP-Ak-Dresdner Bank'ı kurarken, Enka Japon ve ABD'li ortaklarıyla Chemical Mitsui Bank'ı, Koç Grubu ABD'li ortağıyla Koç Amerikan Bank'ı, Doğuş Grubu ise Katarlı ortağıyla Körfezbank'ı faaliyete geçirdi.

1990-2001 dönemi

Dışa açılmanın ikinci evresinde Türkiye ile dış dünya arasındaki finansal akımlar muazzam bir ölçüğe ulaştı. Bu dönem boyunca devletin artan iç borçlanması hemen yalnızca bankalar aracılığıyla gerçekleşti. Türkiye’de yerleşik bankalar, yurtdışı piyasalardan buldukları düşük faizli döviz kredilerini üzerine yüzde 20-30 ekleyerek ve TL’ye çevirerek devlete borç olarak aktardılar. Böylece, Hazine ile uluslararası finans piyasaları arasında konumlanarak büyük kârlar elde ettiler. Bir anlamda, 1980’lerin ihracat teşviklerinin yerine 1990’lı yıllarda finansal teşvikler geçti. Banka sektörü genişlerken, büyük sermaye gruplarının hemen tamamı bu sektörde yer aldılar²⁰.

1990’larda finansal mekanizmalarla el konulan artı-değer sermaye grupları için uluslararası alanda iki temel avantaj yarattı. Bir yandan, büyük ölçekli sanayi yatırımlarının gerçekleşmediği bir ortamda, uluslararası rekabette ayakta kalabilmelerini sağladı. Ancak, özellikle 1996 tarihli Gümrük Birliği Anlaşması ile uzun süredir ertelenen yeni yatırımlar aciliyet kazandı ve beyaz eşya, otomotiv, elektronik, tekstil gibi ihracatçı sektörlerde üretken kapasite belli bir ölçüde arttırıldı. Bu yeni yatırımlarla Türkiye imalat sanayii Avrupa Birliği ülkelerine olan ihracatını hızlandırdı (buna aşağıda döneceğiz).

Finansal mekanizmalarla el konulan artı-değerin büyük sermayeye sağladığı diğer avantaj, yurtdışı yatırımların artışı oldu. Bunu Tablo 1 ve Tablo 2’ye birlikte bakarak görmek olanaklı. 2000 yılı itibariyle yurtdışında kurulan şirketlerin toplam sayısı (264) 1990 yılına kıyasla (65) dört katına çıkmıştı. Bu şirketlerin çoğu yine ticari girişimlerdi (104 adet), ancak ticari faaliyetin oransal önemi belirgin biçimde azalmıştı. Buna karşılık, finansal kuruluşların (banka ve banka dışı) toplam sayısı 14’ten 71’e, imalat sanayii kuruluşlarının sayısı ise 3’ten 44’e yükselmişti. Dolayısıyla, 1990’lı yıllarda Türkiye finans kapitalinin uluslararası piyasalara açılışı belli bir derinleşme sergilemiş, salt ticaretle sınırlı kalmaktan çıkmış ve artık para-sermaye devresini ve kısmen de üretken sermaye devresini kapsar hale gelmişti.

20 1990’ların finansal genişlemesi için şu çalışmalara bakılabilir: Erinç Yeldan, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003; Aydan Kansu, *Türkiye 1994 ve 2001 Krizleri*, İstanbul: Derin Yayınları, 2004; Nuray Ergüneş, *Bankalar, Birikim, Yolsuzluk: 1980 Sonrası Türkiye’de Bankacılık Sektörü*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2008; Derya Gültekin-Karakas, *Hem Hasımız Hem Hısımsız: Türkiye Finans Kapitalinin Dönüşümü ve Banka Reformu*, Çev. Şahika Tokel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Tablo 2 : Seçilmiş 15 sermaye grubunun yurtdışı şirketleri (2000 ve 2008 sonu)

Bölge/Kıta	Faaliyet Türü (2000 Yılı)								Faaliyet Türü (2008 Yılı Sonu)							
	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Enerji	Diğer	Toplam	Ticaret	İmalat	Banka	Finans (Banka dışı)	İnşaat	Enerji	Diğer	Toplam
Batı Avrupa	45	9	15	34	2		14	119	86	18	9	91	3	1	19	227
Orta ve Doğu Avrupa	7	4	4	6			6	27	38	13	1	9	1	1	21	84
Ortadoğu	1	1			4		2	8	7	10		1	11	10	5	44
Eski Sovyet Bölgesi	31	21	3	2	5		9	71	38	47	3	9	8	3	41	149
ABD - Latin Amerika	15	7	1	5			3	32	17	9		9		1	3	39
Asya	4							4	14	8			1	1		24
Afrika	1	2						3	2	3					1	8
TOPLAM	104	44	23	48	11	0	34	264	202	108	13	119	26	17	90	575

Finans alanında, yalnızca bankalar olarak bakarsak 1990’larda özellikle Avrupa’da hızlı bir banka ve banka şubesi kurma eğilimi göze çarpar²¹. Bankacılık sistemi büyümüş, finans kapital bir yandan dış krediler yoluyla bir yandan da yurtdışı banka ve şubeleri aracılığıyla uluslararası piyasalarla bütünleşmişti. Öte yandan, yine Avrupa ülkelerinde pazarlama ve servis-bakım şebekeleri de kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle beyaz eşya ve elektronik eşyada, Türkiye’de yerleşik imalatçılar (Arçelik-Beko, Vestel, Profilo) Avrupa pazarlarında çok ciddi paylar elde ettiler. Sony, Philips, Toshiba gibi uluslararası markalar için fason üretim gerçekleştiren bu firmalar, coğrafi yakınlık, Gümrük Birliği ve Avrupa’da Asya mallarına anti-damping vergisi uygulanması gibi görece avantajlardan yararlandılar. Türkiye coğrafyasında ucuz işçilikle artan üretime Avrupa’da bayi ve servis teşkilatlarının kurulması eşlik etti. Türkiye giderek “Avrupa’nın Çin’i” olmaya yöneldi. Bununla birlikte, Türkiye’nin gerçekleştirdiği ihracat aslında önemli ölçüde ithalata dayanmaktaydı. Özellikle Dahilde İşleme Rejimi adı verilen uygulama sayesinde, ki bu uygulama ihracata dönük imalat için gereken ara mallara gümrük muafiyeti getirmişti, birçok sanayi işletmesi Uzakdoğu’dan ithal ettikleri yarı mamul malları montajlayarak Avrupa’ya ihraç eden ara istasyonlara dönüştüler. Örnek olarak, 2004 yılında toplam ihracatın yüzde 53’ü Dahilde İşleme Rejimi çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve bunun için 22 milyar dolarlık ithal girdi kullanılmıştı²². Böylece hem ihracat hem de ithalat bir arada artmakta, uluslararası düzlemde üretim, ticaret ve finans devreleri birbirlerini

21 1990’larda Çukurova Grubu ABD, Almanya, İsviçre ve Rusya’da; Sabancı Almanya ve İngiltere’de; Doğan Grubu Malta, Hollanda, Kıbrıs ve Bahreyn’de; İş Bankası ve Oyak Almanya’da; Anadolu Grubu İrlanda’da; Koç Grubu Hollanda ve Azerbaycan’da; Doğu ise Rusya, Hollanda, Kıbrıs ve Channel Adaları’nda banka sahibiydi.

22 Mustafa Sönmez, “Türkiye İhracatının İthalata Bağımlılığı: 2000-2004”, <http://bagimsizsosyalbilimciler.org>, 2005, s. 24.

besleyerek genişlemeye devam etmekteydi.

1990'lı yıllarda Türkiye finans kapitalinin uluslararası yayılışını hızlandıran çok önemli bir faktör de SSCB'nin dağılması oldu. Tablo 2'den izlenebileceği gibi, 2000 yılına gelindiğinde 15 sermaye grubunun eski SSCB sınırları içinde kalan ülkeler ile ağırlıklı olarak eski "Doğu Bloku"nu oluşturan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki şirket sayısı (98), Batı Avrupa'daki şirketlerinin sayısına (119) yakındı. İmalat sanayii şirketleri genelde eski SSCB topraklarında konumlanırken, Avrupa bölgesinde ticaretin ağırlığı devam etmekteydi.

Türkiye finans kapitali, SSCB'nin çöküşüyle ortaya çıkan yeni kapitalist coğrafyalara 10 yıl gibi kısa bir sürede hızla yayıldı. Geniş bir coğrafya sermaye birikimine açılırken, Türkiye burjuvazisi özellikle Orta Asya ve Kafkasya'daki "Türki" devletleri gözüne kestirdi ve Batılı emperyalist güçlerle işbirliği içinde, paylaşımında yer almak için harekete geçti. 1999 sonunda 5 Türki devlette (Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan) 1400'den fazla Türkiye kökenli firma faaliyet halindeydi²³. Çoğu küçük ölçekli ticari girişimler olan bu firmalar içinde öncülüğü, Rusya ve diğer komşu ülkelerde 50'den fazla alışveriş merkezi (Migros benzeri büyük mağazalar) kuran Koç-Enka ortaklığı Ramenka yapmıştı.

Bu dönemde sermaye grupları salt ihracat-ithalatla sınırlı dış ticaretin ötesine geçerek dış ülkelerdeki ticari faaliyetlerini doğrudan doğruya arttırmaya yöneldiler. Özellikle SSCB'nin dağılmasını izleyen süreçte, Orta Asya ülkelerinde (Caterpillar, Coca-Cola, Massey Ferguson gibi) uluslararası tekellerin temsilciliğini yapmaya başladılar. Gerçekten de Türkiye finans kapitali uluslararası yayılma sürecinde ABD ve Avrupa sermayeleri ile sıkı bir işbirliği kurdu ve birçok yatırımı Batılı ortaklarıyla birlikte gerçekleştirdi.

Bir diğer işbirliği alanı ise Rusya'nın dört bir yanında hız verilen inşaat projeleriydi. Genellikle uluslararası konsorsiyumlarca inşa edilen projelerde Türkiye kökenli inşaat firmaları da Batılı ortaklarıyla birlikte yer aldılar (örneğin Enka-Bechtel ortaklığı). Rusya "pazarındaki" projeler sayesinde, 1995 yılı itibarıyla Türkiye inşaat sektörü dünya piyasasının yüzde 10'unu ele geçirmiş durumdaydı. 2007 yılına gelindiğinde, büyük inşaat firmalarının sayısı açısından dünya genelinde ABD ve Çin'in

23 Dietrich Jung ve Wolfango Piccoli, *Yol Ayrımında Türkiye*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004, s. 211.

ardından Türkiye üçüncü sıradaydı²⁴.

Kıscacası, 1990'lı yıllar boyunca Türkiye finans kapitali özellikle eski Sovyet ülkelerine ve komşu ülkelere büyük bir yatırım atağı başlattı. Türkiye kısmen Avrupa'nın Çin'i haline gelirken, üretimde dışa açılma eğilimi de giderek hızlandı. Bu dönemde yurtdışında kurulan ilk fabrikalar ağırlıklı olarak dayanıksız tüketim malı (meşrubat, bira, süt ürünleri, tekstil) ve ara malı (sentetik elyaf, iplik, kord bezi, seramik, PVC boru ve profil, cam, cam hammaddesi, TV tüpü) niteliğinde üretim yapan tesislerdi. Özellikle Sabancı Grubu, Amerikan DuPont ortaklığı ile dünya genelinde birçok ülkede ara malı üretimi yapar hale gelmişti. Finans, ticaret, imalat sanayii gibi alanlardaki uluslararası yatırımların yanında, 1990'lı yıllar boyunca inşaat, haberleşme, ulaştırma gibi fizik altyapıya yönelik sektörlerde ve telekom, medya, lojistik, hatta Ar-Ge gibi alanlarda da yurtdışı yatırımlar yapıldı.

1990'lı yıllarda finansal mekanizmalarla el konulan artı-değer, Türkiye finans kapitalinin yurtdışı yatırımlarını hızlandırmasını sağladı. Ancak, bu süreç 2001 krizi ile büyük bir darbe yedi. Bu krizle birlikte banka sistemi reformdan geçirilir ve birçok banka TMSF bünyesine alınırken, büyük sermaye kesimi içinde bir yeniden yapılanma yaşandı. Sabah Grubu (Diñ Bilgin), Nergis Holding (Cavit Çağlar), Zeytinoğlu, Cingilloğlu, Uzanlar gibi bir dönemin etkili ve ünlü grupları tasfiye oldular. Buna karşılık, ayakta kalabilen gruplar süreçten daha da güçlenerek çıktılar ve yurtdışı yatırımlarını hızlandırdılar.

AKP dönemi (2002-2008)

Türkiye finans kapitalinin tarihi içinde AKP döneminin gerçekten de özel bir yere sahip olduğunu söylemek olanaklı. Bu dönemde, büyük sermaye gruplarının hemen hepsi toplam varlıklarını birkaç kat arttırdılar ve bazıları da bu yıllarda "küresel oyuncu" ölçeğine sıçramayı başardılar. Bunda etkili olan bir faktör, 2002 sonrasında dünya genelindeki "likidite bolluğu" idi; ancak en az onun kadar etkili olan bir diğer faktör de AKP'nin sermayeden yana ve emeğe düşman politikalarıydı.

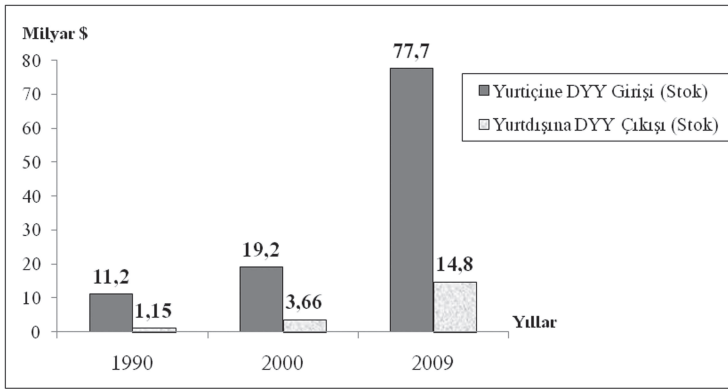
AKP'nin sermaye dostu politikalarına ciltler dolusu örnek verilebilir, burada yalnızca bir tanesine, özelleştirmelere bakalım. Son yıllarda

24 "Libya Deneyiminden Dünya Ligne...", *Milliyet*, 24 Ağustos 2007; Jale Özgentürk, "26 Ülkede İnşaatımız Var", *Milliyet*, 8 Ağustos 1995.

özelleştirme uygulamalarındaki çarpıcı artış verilerde açıkça görülmektedir. Türkiye’de özelleştirmeler 1985-1999 arasındaki 15 yılda yaklaşık 4.7 milyar dolar, 2000-2003 arasında ise 3.6 milyar dolardı. Buna karşılık, 2004-2009 arasında geçmiş 19 yılın toplamının birkaç katı miktarda (30.4 milyar dolar tutarında) özelleştirme yapıldı²⁵. Bu artışta Tüpraş, Telekom, Erdemir, Araç Muayene İstasyonları gibi büyük ölçekli ihaleler önemli rol oynadı.

Bu tarz büyük ölçekli özelleştirmelerde alıcı firma genelde küçük bir ilk ödeme yapmakta, daha sonra ise özelleştirilen işletme kendi borcunu ödemektedir. Dolayısıyla söz konusu olan, kamu mallarının büyük sermaye gruplarına (güçleri ile orantılı olarak) paylaştırılması, hediye edilmesidir. Örneğin Koç Grubu, yılda 20 milyar dolar civarında ciro yapan Tüpraş’ı 4.1 milyar dolar bedelle almış, böylece kendisinden daha büyük bir işletmeye el koyarak 80 yılda ulaştığı ölçeği bir anda iki katına çıkarmıştır. Genel olarak, 2000’li yıllar boyunca Türkiye finans kapitalinin üretken sermaye donanımını ağırlıklı olarak özelleştirmeler ve satın almalar yoluyla arttırdığı söylenebilir.

Şekil 1: Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den yurtdışına çıkan DYY (Stok değeri, milyar \$)

Kaynak: UNCTAD, *World Investment Report 2010*, www.unctad.org, 2010, s.174.

2002-2008 arasında, Türkiye kapitalizminin dünya sistemi ile bütünleşmesinde üretken sermaye hareketleri büyük önem kazanmıştır. Bunun bir göstergesi olarak ve daha önce ifade ettiğimiz çekincelerle

²⁵ Bkz. “Türkiye’de Özelleştirme”, <http://www.oib.gov.tr/yayinlar/yayinlar.htm>, 2010.

birlikte, Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) stoğuna bakabiliriz (Şekil 1). Türkiye’deki toplam DYY stoğu yaklaşık olarak 1990 yılında 11.2 milyar ve 2000 yılında 19.2 milyar dolar seviyesindeydi. Bu rakam 2009 yılına gelindiğinde 77.7 milyar dolara yükseldi yani 1990 düzeyinin 7 katına, 2000 yılı düzeyinin 4 katına çıktı. DYY stoğunun artışında üç temel faktör etkili oldu: (i) 2001 krizinin ardından giderek hızlanan şirket satışları, özellikle de uluslararası finansal kuruluşların “yerli” bankaların hisselerini satın almaları; (ii) yabancılara gayrimenkul alım izni veren ve birkaç yıl boyunca yürürlükte kalan yasa maddesi, bu yasa kapsamında gerçekleşen sermaye girişi DYY girişlerinin üçte bire yakın bir bölümünü oluşturmaktaydı; (iii) AKP hükümetinin özelleştirme uygulamalarını hızlandırması.

Öte yandan, yalnızca DYY girişleri değil AKP döneminde yurtdışı DYY akımları da hız kazanmıştır. Türkiye’nin yurtdışındaki DYY stoğu 1990 yılında 1.15 milyar ve 2000 yılında 3.66 milyar dolardan 2009 yılında 14.8 milyar dolara çıktı, yani 1990 yılı düzeyinin 13 katına ulaştı. Kısacası hem DYY girişleri hem de DYY çıkışları geçmişe kıyasla 2000’li yıllarda muazzam ölçüde arttı. Burada önemli bir nokta, son yıllarda Türkiye kökenli firmaların uluslararası pazarlara satın alma yoluyla giriş yapıyor olmalarıdır. Tıpkı Türkiye’ye gelen yabancı sermaye gibi, Türkiye’den yurtdışına ihraç edilen sermaye de 2000’li yıllarda ağırlıklı olarak sıfırdan tesis kurarak değil mevcut (bazıları özelleştirilen) işletmeleri satın alarak yayılmaya başlamıştır²⁶.

Türkiye finans kapitalinin uluslararası yayılışı yukarıda verilen Tablo 2’den de izlenebilir. Buna göre, seçilmiş 15 grubun yurtdışı şirket sayıları 1990-2000 arasında dört katına çıkmış, 2000-2008 arasında bir kat daha artmıştır (264’ten 575’e). Bu süreçte ticaretin payı toplamla orantılı olarak değişmiş, imalat sanayiindeki firma sayısı ise ortalamanın üzerinde bir artış sergilemiştir (44’ten 108’e). Buna karşılık, finansal şirketlerdeki artış daha sınırlıdır ve yurtdışı bankacılık kuruluşlarının sayısında net bir **azalma** mevcuttur. Dolayısıyla, kategorik olarak, bu dönemde en kayda

26 Bazı dikkat çekici satın almalar şunlardır: Eczacıbaşı Grubu: Almanya’da Villeroy & Boch’un karo seramik bölümü, Engers Keramik (seramik) ve banyo mobilyası üreten Burgbad; Ülker Grubu: Belçika kökenli lüks çikolata imalatçısı Godiva (850 milyon dolar); Doğan Grubu: Rusya ve Doğu Avrupa merkezli reklam firması Trader Media East (336.5 milyon dolar); Anadolu Grubu: Rusya’da Krasny Vostok (390 milyon dolar) ve Gürcistan’da Lomisi bira grupları; Sabancı Grubu: DuSa International’daki DuPont hisseleri (108 milyon dolar); Koç Grubu: Alman Blomberg, Grundig, Avusturyalı Elektra Bregenz, İngiliz Leisure ve Flavel, Romanya’da Arctic (dayanıklı tüketim malları). Bkz. Eylem Türk, “Türk Firmaları Marka Topluyor”, *Milliyet*, 25.05.2008.

değer artış imalat sanayii şirketlerinde yaşanmıştır.

İmalat sanayii yatırımlarının yanı sıra Türkiye finans kapitali fiziki altyapıya dönük (inşaat, ulaştırma, haberleşme gibi) sektörlerde de yurtdışına açılmış durumdadır. Örnek olarak, GSM haberleşmesinde, Turkcell'i halen elinde tutan Çukurova Grubu Kıbrıs, Ukrayna, Gürcistan ve Moldova'da; Çalık Grubu ise Arnavutluk'ta faaldir. İnşaat sektöründe, *Engineering News Record* dergisinin yıllık sıralamasına göre 2009 yılında dünyanın en büyük 225 inşaat firmasından 31'i Türkiye kökenlidir ve sayısal açıdan Türkiye, Çin'in ardından ikinci sıraya yükselmiştir²⁷.

Coğrafi olarak baktığımızda, Türkiye finans kapitalinin başlıca yayılma alanları içinde Avrupa ülkeleri ile eski SSCB + Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri toplamı hemen hemen eşittir. Ancak, Avrupa'da ticaret ve finans şirketleri ağırlıklı iken eski Sovyet ülkelerinde imalat yapan işletmeler daha yoğundur. Bir başka deyişle, Türkiye kökenli firmalar, Türkiye'de ve eski Doğu Bloku ülkeleri ile Rusya topraklarında ucuz işçilik sayesinde imal ettikleri ürünleri genelde Avrupa pazarlarına yönlendirmektedir.

Yurtdışında üretim yapan holdingler ne üretmektedir? Bu sorunun yanıtı basitçe, yurtiçinde ne üretiyorlarsa yurtdışında da onu ürettikleridir. Yani, ağırlıklı olarak dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları ve ara mallar. Buna karşılık, yatırım malları üretimi Türkiye içinde olduğu gibi ülke dışında da kayda değer bir ölçüğe ulaşmamıştır. İmalat sanayiinde bazı önemli yurtdışı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

- İş Bankası – Şişecam Grubu: cam, cam ürünleri (Gürcistan, Rusya, Bulgaristan, Ukrayna) ve cam hammaddesi (Bulgaristan, Bosna Hersek, Mısır, Rusya).
- Koç Grubu: elektronik/beyaz eşya (Tunus, Almanya, Romanya, Rusya, Çin) ve ticari araç (Özbekistan).
- Anadolu Grubu: bira ve meşrubat (Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Gürcistan, Rusya, Moldova, Ukrayna, Sırbistan, Ürdün, Suriye, Pakistan).
- Sabancı: kord bezi ve suni elyaf (ABD, Almanya, İngiltere, İspanya, Fransa, Arjantin, Brezilya, İran, Mısır, Endonezya, Tayland, Çin) ve ticari araç (Mısır).
- Ülker: çikolata ve unlu mamuller (Kazakistan, Ukrayna, Romanya, Özbekistan, Mısır, S. Arabistan, Cezayir, İngiltere).
- Eczacıbaşı: seramik ve banyo mobilyası (İrlanda, Almanya, Fransa) ve temizlik kağıdı (Kazakistan).
- Zorlu Grubu: tekstil (ABD, Fransa, G. Afrika Cumhuriyeti, Türkmenis-

27 "Türk Müteahhitler Krizde ABD'yi Geçerek 2. Oldu", *Habertürk*, 17.10.2009.

tan, Makedonya, İran) ve elektronik/beyaz eşya (Rusya).

- Çalık: tekstil (Türkmenistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri).
- Enka: PVC profil (Rusya) ve çelik boru (Çin).
- Borusan: çelik boru ve yassı çelik (İtalya, İspanya).
- Çukurova Grubu: çelik boru (İspanya).

Türkiye finans kapitalinin yurtdışı yatırımları kâr, faiz ve kira (rant) gelirleri biçiminde artı-değer transferine de yol açmaktadır. Örneğin, Koç Grubu 2007 yılında 2.6 milyar, 2008 yılında ise 2.1 milyar dolar yurtdışı geliri elde etmiştir. Benzer biçimde, 2008 yılında Anadolu Grubu (Efes Pilsen, Coca-Cola) 1.38 milyar, Gama Holding 1.25 milyar, Sabancı 1.17 milyar dolar yurtdışı gelire sahiptir²⁸. Türkiye’de faaliyet gösteren yabancı sermayenin elde ettiği miktarla kıyaslanabilir olmasa da Türkiye finans kapitalinin de yurtdışında ciddi oranda artı-değere el koyduğu görülmektedir. Türkiye’nin büyük burjuvazisi, tüm sermaye devrelerini uluslararası düzleme taşımış durumdadır. Örneğin, 2008 yılında, İş Bankası’na bağlı Şişecam Grubu’nun 18 bin işçisinin yüzde 30’u ve 2.9 milyar dolarlık net satışlarının yarısı Türkiye dışındadır.

“Küresel kriz” karşısında Türkiye finans kapitali

Türkiye’de finans kapitalin 1960’lı yıllarda oluştuğu, 1970’lerin başlarında hâkimiyetini ilan ettiği, 1980 sonrasında ise üç aşamalı bir gelişme ile dışa açıldığı yani dünya kapitalizmi ile daha ileri ölçüde bütünleşmeye yöneldiği söylenebilir. Söz konusu bütünleşme dış ticaret akımları ile başlayıp finansal akımlarla genişleyerek devam etmiş ve sonra üretken sermaye hareketleri ile şimdiki nihai formuna ulaşmıştır.

2008-2009 küresel krizi Türkiye finans kapitali açısından çelişkili etkiler yaratmıştır. Bir yandan, krizle birlikte ihracat kanallarının tıkanması sonucunda otomotiv ve elektronik/beyaz eşya gibi sektörlerin ihracatı (ve dolayısıyla bu sektörlerdeki büyük sermayelerin kârları) azalmıştır. Örneğin, ticari araçlarda üretim yüzde 60 civarında, ağır ticari araçlarda ise ihracat yüzde 31, üretim yüzde 24 civarında gerilemiştir²⁹. Üretimdeki daralma kapasite kullanım oranlarında, Gayrisafî Milli Hasıla’da, dış ticaret

28 Nilüfer Gözütok, “Global 30’da Liderlik Yarışı”, *Capital*, Eylül 2008; “Türkiye’nin Sınır Ötesi Şirketleri”, *Capital*, Temmuz 2009.

29 Bkz. “Otomotiv Sanayinde 2009 ve 2010 Yılına Bakış”, Otomotiv Sanayii Derneği Basın Bülteni, 2010, s. 2-3, <http://www.osd.org.tr>.

rakamlarında buna paralel gerilemelere ve işsizlikte patlamaya yol açmıştır. Aynı zamanda, finansal piyasalardaki çöküşler nedeniyle Türkiye burjuvazisinin dış dünyadan kredi bulma olanakları sınırlanmıştır. Ve salt dış krediler değil, DYY akımları da yavaşlamıştır: 2007 yılında 22 ve 2008’de 18 milyar dolar olan DYY girişleri 2009 yılında 7.6 milyara düşmüştür³⁰.

Öte yandan, küresel krizin Türkiye finans kapitali için önemli bir fırsat anlamına geldiğini söylemek de olanaklıdır. Nitekim 2007 yılı ortalarında başlayan kriz 2008 Eylül ayında tam bir fırtınaya dönüştüğünde, Türkiye’nin büyük burjuvazisi hayli rahat ve kendine güvenen bir havadaydı. Örneğin, Doğuş Grubu’nun patronu “Krizde güçlü girdik, Türkiye’nin yolu açık” derken, Koç Grubu’nun CEO’su döviz pozisyonlarının iyi olduğunu ve satın almalarla krizi fırsata dönüştüreceklerini belirtmişti³¹. OYAK genel müdürü ise krizi önceden gördüklerini, ellerinde 5.7 milyar TL (o günün kuruyla yaklaşık 4 milyar dolar) nakit bulunduğunu ve krizde varlık fiyatları düştüğü için Avrupa’da satın almak üzere şirket aradıklarını ilan etmekteydi³². Nitekim OYAK, bundan kısa süre sonra Fransız çimento tekeli Lafarge’ın bazı tesislerini yarı fiyatına satın aldı³³.

Kısacası, küresel kriz, Türkiye finans kapitalinin bazı kesimleri için uluslararası rakipleri karşısında bazı fırsatlar yarattı. Ancak, aynı zamanda, emek-sermaye ilişkilerinde de kimi “fırsatlar” söz konusu oldu. Çalışma saatlerinin artması, esnek çalışma biçimlerinin kural haline gelmesi, kısa çalışma ödeneği uygulaması, kadınların ve gençlerin altı aya kadar stajyer olarak çalıştırılması gibi kriz bahanesiyle yürürlüğe giren ya da ağırlaştırılan yöntemlerin yanı sıra, doğrudan doğruya ücretlerde indirimde gidildiği de görüldü. Örneğin, birkaç milyar dolar nakite sahip olduğunu açıklayan OYAK, Erdemir ve İsdemir’de çalışan 13 bin işçinin ücretini yüzde 35 azaltabildi (1400 işçiyi işten çıkarma tehdidi ve elbette ‘sendika’ adı altında faaliyet yürüten bazı örgütlerin desteğiyle). Kısacası, kriz, Türkiye finans kapitali açısından hem diğer sermayelere karşı hem de emeğe karşı bir saldırının fırsatlarını beraberinde getirdi. Ayrıca, bu süreçte AKP hükümeti de finans kapitale etkin bir destek verdi. Otomotiv ve elektronik gibi sektörler ÖTV/KDV indirimleri ile elde kalan stoklarını eritme fırsatı yakalarken, banka sektörü örtük olarak koruma altına alındı. Nitekim sana-

30 UNCTAD, *World Investment Report 2010*, www.unctad.org, 2010, s. 170.

31 “Krizde Güçlü Girdik Türkiye’nin Yolu Açık”, *Hürriyet*, 17.10.2008; “Bulgurlu: Satın Almalarla Krizi Fırsata Dönüştürürüz”, *Star*, 18.10.2008.

32 Ufuk Aktuğ, “Ulusoy: ‘Krizi Önceden Gördük, Tedbir Aldık’ ”, *Hürriyet*, 10.10.2008.

33 “Aslan Çimento’ya Yarı Fiyatına Kavuştu, ‘Pırlanta Keyfi’ Yaşadı”, *Hürriyet*, 08.01.2010.

yi sektörlerinde üretimin daralmasına ve işsizliğin çarpıcı oranda artmasına rağmen, Türkiye bankacılık sektörü 2009 ve 2010 yıllarında kârlılığını tarihinin en yüksek seviyelerine çıkardı. Böylece finans kapital, bir yerde azalan kârlılığı başka bir noktada artan kârlarla fazlasıyla telafi edebildi.

Bazı sonuçlar

Türkiye finans kapitalinin uluslararası düzlemde hareket etme yeteneği kazanmış olduğunu gördük. Bununla birlikte, sermayenin uluslararası mekândaki hareketi “pürüzsüz” değildir. Sermayenin uluslararası hareketi homojen bir ortamda değil, ulus-devletler tarafından bölümlenmiş bir ortamda gerçekleşir. Bu nedenle, ülkeler arasındaki ilişkiler geçmişe kıyasla daha karmaşık ve çelişkili biçimler almaktadır. Buna bağlı olarak da dış politikanın önemi artmıştır.

Türkiye finans kapitalinin dünya kapitalizmi ile artan bütünleşmesi kriz ortamında daha da billurlaşan bazı çelişkili sonuçlar yaratmıştır. Bu en açık olarak Türkiye ekonomisinin krizden çok olumsuz etkilenmesi, ancak finans kapitalin krizi fırsata çevirmiş olması biçiminde ortaya çıkmıştır. Genel ve tekil arasındaki çelişki yoğunlaşmış, ülke krizin pençesinde kıvrılırken finans kapitalin rekor kârlar elde etmesi olanaklı hale gelmiştir.

Türkiye kapitalizmi, bir yandan yabancı sermaye girişlerine muhtaçtır, zira sanayi üretimi yurtdışından ithal edilen ara mallara ve hammaddelere dayanmaktadır. İthalatı sürdürülebilmek için düşük kur (değerli TL) politikası izlenmekte ve buna bağlı olarak dış açıklar artmaktadır. Ancak diğer yandan, tekil sermayeler olarak bakıldığında, Türkiye’de belirli bir ölçüğe ulaşan bazı sermayeler uzun zamandır yurtdışına sermaye ihraç etmektedir. Böylece, hem sermaye girişleri ve hem de sermaye çıkışları aynı anda artmaktadır.

Eşitsiz ve bileşik gelişmenin bir sonucu, Türkiye’nin kendi yakın coğrafyasındaki en ileri kapitalist gelişme düzeyinde bulunan ülke olması, ancak aynı zamanda teknoloji, know-how, lisans gibi konularda halen Batılı emperyalist ülkelere bağımlı kalmasıdır. Örneğin, Koç Grubu dünyanın dört bir yanına (hatta ABD’ye) ticari araç ihraç etmektedir, ama bu araçlar Ford lisansı ve ortaklığı ile üretilmektedir.

Türkiye kökenli finans kapitalin uluslararası pazarlara açılışı bağımsız bir gücün hareketi biçiminde olmamıştır. Daha ziyade, Türkiye’nin Ortadoğu-Avrasya bölgesinde emperyalist sistemin bir alt merkezi olarak

işlev görmesi söz konusudur. Türkiye'nin jeopolitik konumu ve komşu ülkelerle kıyaslandığında daha ileri bir kapitalist gelişme düzeyinde bulunması, özellikle Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinin küresel sistemle bütünleşmesinde aracılık rolünü üstlenmesine olanak vermiştir³⁴. Genel olarak Türkiye'nin Ortadoğu-Avrasya coğrafyasındaki konumu büyükçe bir taşeron firmayı andırmaktadır: ana firma ile zaman zaman çatışabilen, bazen ona kazık da atabilen, ama işbirliği bilincini asla kaybetmeyen bir "küçük ortak". Bununla birlikte, söz konusu bağımlılık ilişkisi Türkiye finans kapitalinin "emperyal" hayaller kurmasına ve bu yönde harekete geçmesine engel olmamıştır. AKP döneminde, Türkiye'nin büyük burjuvazisi belirgin biçimde Yeni-Osmanlıcı bir dış politika çizgisinden yana tavır koymuştur.

Türkiye'nin bağımsız bir "bölge gücü" olmak için yeterli donanımına sahip olmadığı açıktır. Ne sanayi üretiminin yapısı ve teknolojik altyapısı, ne finansal gücü, ne de askeri olanakları böyle bir pozisyon elde etmeye yeterlidir. Ayrıca, ulus-devletler çağında Osmanlı hayali kurmanın da hiçbir zemini bulunmamaktadır. Yine de, Ahmet Davutoğlu'nun temsil ettiği "Yeni-Osmanlıcı vizyon" Türkiye finans kapitalinin Ortadoğu, Balkanlar, Kuzey Afrika ve Kafkasya gibi komşu coğrafyalara açılmasında bazı avantajlar sağlamaktadır. Eski tarz şoven Türk milliyetçiliğinin coğrafi ve ideolojik sınırlılıklarına karşılık, Osmanlıcı (ve "İslamcı") yaklaşım daha geniş bir coğrafyada daha doğrudan hareket edebilmenin olanağını yaratmıştır. Örneğin, ağırlıklı olarak Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde yoğunlaşmış bulunan Fethullah Gülen cemaati okulları, böyle bir "vizyon" çerçevesinde ileriye dönük yatırım niteliğindedir.

Bununla birlikte, Osmanlıcı vizyonun sağlayabileceği muhtemel avantajları abartmamak gerekir. İlk olarak, "Yeni-Osmanlı" kavramının AKP iktidarından çok önce, 1990'lı yılların başlarında Turgut Özal tara-

34 Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından 2010 Aralık ayında yayımlanan *Sanayi Stratejisi Belgesi*'nde bu durum açıkça ifade edilmektedir: "Türkiye, AB'deki tüketim kalıplarıyla büyük ölçüde uyum gösteren, büyük ve genç bir pazara sahip olmanın yanında, bölgesindeki ülkelerle kıyaslandığında, dinamik bir sanayi ve hizmetler altyapısına sahiptir. Bu konumu, Türkiye'ye, küresel yatırımcılar için önemli bir cazibe merkezi özelliği de kazandırmaktadır. Türkiye'nin, bölgesindeki ülkelerin de küresel ekonomiye eklenmesinde önemli bir rol üstlenme potansiyeline sahip olması, Türk sanayisi için önümüzdeki dönemde çok sayıda yeni fırsatı da beraberinde getirecektir. Son dönemde, başta AB merkezli şirketler olmak üzere birçok küresel şirket, bölgesel operasyonları için Türkiye'yi bir üs ve yatırım merkezi olarak konumlandırmaktadır". Bkz. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, *Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru)*, Ankara, 2010, s. 26.

findan ortaya atılmış olduğu hatırlanmalıdır. Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin hakim sınıflarında büyük heyecan yaratmış ve bir yanda Balkanlar, bir yanda da Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri önlerinde açılmış gibi görünmüştür. Ve Türkiye finans kapitali, gerçekten de, ABD ve Avrupa sermayeleri ile işbirliği içinde bu yeni bölgelere giriş yapmakta belli ölçüde başarılı olmuştur. Ancak, “Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası” rüyası kısa sürmüş, 1990'lı yılların ortalarından itibaren büyük emperyalist güçlerin **doğrudan** müdahale ettiği her bölgede Türkiye geri adım atmak zorunda kalmış ve sözde “emperyal” vizyonunu daraltmıştır. Balkan ülkelerinde Avrupa Birliği'nin ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinde Rusya'nın nüfuzunun kısa sürede belirginlik kazanması, Türkiye büyük burjuvazisinin hayallerine darbe vurmuştur.

AKP döneminde, daha doğrusu son beş-altı yılda, İslamcı yaklaşımın özellikle Ortadoğu ülkelerine dönük olarak devreye sokulması, bir yandan Türkiye finans kapitali içinde “Batıcı” ve “İslamcı” kanatlar arasındaki çatışmayı derinleştirmiş, diğer yandan ise Türkiye'nin küresel emperyalist sistemin bir alt merkezi olarak işlev görme “yeteneğini” geliştirmiştir. Kuşkusuz, AKP'nin İslamcılığı Erbakan'ın Milli Görüş çizgisinden epeyce farklıdır ve çok daha esnek ve kozmopolittir. Sermayenin çıkarları açısından gerekli olan her türlü manevrayı herhangi bir ideolojik sıkıntı yaşamadan gerçekleştirebilmektedir. Bu noktada dış politika ile iç politikanın birbirine bağlı olduğu da ortaya çıkmaktadır. AKP sermaye açısından verimli bir formülü hayata geçirmiş, İslam'ı kapitalizmle, daha doğrusu neoliberal kapitalizmle bir araya getirmiştir. Bu durum kapitalistler için, bir yandan neoliberalizmin (özelleştirmeler, deregülasyon vb.) her türlü nimetlerinden yararlanmayı, bir yandan dini baskı ile pasifize edilmiş bir işçi sınıfı ile muhatap olmayı, bir yandan da komşu coğrafyalarda rahat hareket edebilmeyi sağlamaktadır.

Doğal olarak, İslami neoliberalizm sadece sihirli bir formül değil, aynı zamanda bir yığın çelişki ile malul bir projedir. Söz konusu çelişkilerden en belirginini, şu ana dek, toplumsal yapıda dinin yerine ilişkin tartışma ve mücadelelerde ortaya çıkmıştır. Ancak, çelişkiler salt bu alanla sınırlı değildir. Yargı, hükümet, ordu ve medya kurumları arasında yaşanan çelişki ve çatışmalar, Kürt ulusal sorunu, neoliberal saldırının sonuçları olarak ortaya çıkan çelişkiler (eğitim, sağlık, sosyal güvenliğin metalaşması, kent- sel dönüşüm, HES'ler gibi), finans kapital içi çatışma ve emek-sermaye arasındaki temel çelişki, her geçen gün giderek ağırlaşmaktadır.

Devrimci Marksizm

Yüz yıl önce finans kapital kavramını ortaya koyan Hilferding, “Finans kapital özgürlük değil tahakküm ister” diye yazmıştı. Geçen yüz yıl, kapitalizmin artık iyice gerici bir sistem haline geldiğini fazlasıyla kanıtlamıştır. Türkiye coğrafyasında yaşayan halkların da bu gericilikten nasibini yeterince aldığı açıktır.